

AHMET İNSEL • İktisat İdeolojisinin Eleştirisi

AHMET İNSEL 1955'te İstanbul'da doğdu. Üniversite eğitimini Paris 1 Pantheon-Sorbonne Üniversitesi İktisat Bölümü'nde yaptı ve aynı üniversitede iktisat doktorası hazırladı. 1984 yılından beri üniversitede öğretim üyesi olan Ahmet İnsel'in Türkçe yayımlanmış kitapları: *Türkiye Toplumunun Bunalımı* (Birikim Yayınları, 1990), *Düzen ve Kalkınma Kışkacında Türkiye* (Ayrıntı Yayınları, 1996), *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi* (Birikim Yayınları, 1993), *Solu Yeniden Tanımlamak* (Birikim Yayınları, 2000), *Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili* (Birikim Yayınları, 2004), *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, derl. Ali Bayramoğlu ile birlikte (Birikim Yayınları, 2004).

Birikim Yayınları, 1993-2012, İstanbul (6 baskı)

© 1993 Birikim Yayıncılık A. Ş.

İletişim Yayınları 3375 • Birikim Kitapları 39

ISBN-13: 978-975-05-3598-7

© 2024 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2024, Ankara (İsteğe Bağlı Dijital Baskı)

KAPAK Fotoş Gencosman

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Sezar Atmaca

BASKI ve CILT Meteksan Matbaacılık · SERTİFİKA NO. 46519

Beytepe Köyü Yolu, No. 3 Bilkent, Çankaya 06800 Ankara

Tel: 312.266 44 10

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AHMET İNSEL

İktisat İdeolojisinin Eleştirisi

İÇİNDEKİLER

İktisat ideolojisinin eleştirisine giriş	7
Toplumsal tasarım olarak iktisat ve iktisadın aşılması	49
Çağımızın aşılamaz tahayyülü olarak iktisat söylemi.....	51
İktisadın iki temel varsayımı.....	56
Toplumsal düzenin hiçbir olgusu insan denetiminin dışında değildir.....	62
Yöntemsel bireycilik.....	65
Siyasal iktisadın eleştirisinden, iktisadın bitişine.....	70
İşin püf noktası ekonomi mi?	73
Topluma karşı iktisadî insan	83
Egemen ideolojinin ortadireği.....	84
İktisat ideolojisinin simgeleri.....	86
Liberalizm, Marksizm ve iktisat.....	89
Modern toplumun dogması.....	92
İhtiyaçlar sorunu.....	94
Nedret toplumu efsanesi.....	98
Harcama kavramı.....	108
Kendi kendini var eden insan.....	113
İktisadî birey ve toplumsal kişi.....	118

İktisadî alanda toplumsallık	122
Armağan ve karşı-armağan ilişkisi	127
Armağan-örgüt ilişkisi	132
Üretimle yabancılaşma ve yaratıcılık	137
İktisat ideolojisi ve insanın değeri	149
Siyasal bir süreç olarak iktisadî kalkınma	155
Kalkınma iktisadının doğuşu	162
Bağımlılık iktisadı	166
Toplumsal tahayyülde egemenlik	174
Ulusal ve devletselin gelişmesi	177
Yeni toplumsallığı kurucu iktisat politikaları	179
Ulusal kalkınma söylemi	
modern meşruiyetin temelidir	182
Kalkınma ve dünyevi güvenceler	187
İradeci kalkınma politikaları	189
Gelenekselci kalkınma	191
Yeni çatışma simgesi: Ulusal İktisat	193
Modern efsane	195
Demokrasi ve kalkınma sorunsalı	199
Tanrı'nın hikmetinden sermayenin hikmetine:	
Wallerstein tarihi'nin bir eleştirisi	215
Aklın yolu bir mi olmalıdır?	239
Özgür zaman hakkı	253
Modern tembellik	257

İktisat ideolojisinin eleştirisine giriş

İdeoloji kavramının günümüzde yarattığı olumsuz çağrışımlar nedeniyle, önce kitaba verdiğimiz başlığı açmakta yarar var. “İktisat ideolojisinin eleştirisi”, iktisadın ideoloji olduğu için eleştirileceği anlamına gelmiyor. Amacımız bu olsaydı, ideolojik iktisadın eleştirisi tabirini kullanırdık. Böylece ideolojik olan iktisattan farklı, ideolojik olmayan bir iktisat bilimi veya söylemi olduğunu imâ etmiş olurduk. Halbuki bizim iddiamız, tam tersine, iktisat biliminin bir ideoloji olduğudur. Hemen belirtelim ki, kendini bilim olarak sunan bir söylemi ideoloji olarak tanımlamak yeterli bir eleştiri değildir. Bugün ayağa düşmüş olmasına karşılık, ideoloji kavramı yalnız bir eksikliği, bir yanlışlığı, bir düşünsel sahtekârlığı veya bir yanılsamayı ifade etmez. İdeoloji, modern dünyada insan topluluklarının anlam atfettiği, doğruluklarına kısmen veya bütünüyle inandığı egemen simgelerin sistemli birliğidir. İdeoloji bir simgeseldir, ama her işaret bir simge olmadığı gibi, her simgesel, her tasarım da ideoloji değildir. İdeoloji belli bir tarihte egemen konumda olan bir toplumsal simgeseli veya aynı mekan içinde egemenlik için birbiriyle çatışan simge-

selleri belirtir. Örneğin milliyetçilik bir ideolojidir. Ama sadece egemen konumda olan milliyetçilik değil, her türlü milliyetçilik bir ideolojidir. Bir toplumun egemen simgeseli konumunda olmasa da, milliyetçilik kendi içinde bütünseldir. Buna karşılık bir sanatçı grubunun benimsediği estetik değerler tek başlarına ideoloji oluşturamazlar. Bu değerler toplumsal tahayyülde yer alan evrensel anlamlar düzeninin iskeletini oluşturamazlar. Örneğin gerçeküstücülükte olduğu gibi belli başlı sanat dallarının egemen değerleri konumunu elde edebilirler. Başka bir deyişle, toplumsal bütüne anlamını verebilecek veya en azından bu iddiayı içinde barındırabilecek evrensellikte değildirler. Ama bu estetik akım bir ideoloji içinde yer alabilir. O ideolojinin sistematığının sanattaki yansıması olarak var olabilir. Bireysel dünya görüşlerinden ve kısmî toplumsal anlamlardan ideolojiyi ayıran temel nitelik, ideolojinin bütünü kapsamaması veya gerçekten kapsamasa bile, en azından buna kadir olmasıdır.¹

Toplumu oluşturan insanların hepsinin veya büyük çoğunluğunun egemen simgeler sisteminin işaret ettiklerine inanmaları, o sisteme toplumsal gerçekliğini verir. Bu bağlamda, düşünsel kategoriler toplumsal kategorileri yansıttıkları gibi, “gerçek” toplumsallık da bu düşünsel kategorilerle biçimlenir. Bu nedenle, ideolojiyi, yansıttığı toplumsal pratikler aracılığıyla değil, yarattığı toplumsal pratikler ara-

1 Ideoloji konusunda yayımlanmış eserler uzun bir liste oluşturur. 1970 ortalarına kadar Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanmış eserlerin oldukça eksiksiz bir listesini, Şerif Mardin'in *İdeoloji* (İletişim Yay., 1992) adlı kitabının sonunda bulunabilir. Althusser sonrası Marksizmin ideoloji konusundaki yaklaşımını, Althusser'in yorumuna oldukça sadık kalarak geliştiren bir çalışma için Terry Eagleton'un *Ideology. An introduction* (Verso, 1991) adlı kitabına başvurulabilir. Hemen belirtelim ki bizim ideoloji konusunu ele aldığımız, Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı kitabında veya Eagleton'un konuyu ele alış tarzında egemen olan siyasal iktidar merkezli yorumlamayı dışlamamakla beraber, ondan daha geniş bir içerik taşıyor. Ayrıca Althusser'in çok kesin bir doğru olarak ele aldığı bilim ve ideoloji arasındaki farkın o denli kesin ve açık olmadığına inanıyoruz.

cılığıyla kavrayabiliriz. Pozitivizmin ideolojiyi salt bir yanılsama olarak kabul edip, yanıldığı nokta budur. Pozitivist yaklaşıma göre düşünsel kategorilerin doğal veya maddi gerçekliği yansıtmaktan başka gerçek işlevleri yoktur. Kendi öz gerçeklikleri olmadığı gibi, yansıtmama işlevini görürken “maddi gerçeğin” insanlardan gizlenmesine yol açarlar. Pozitivizme göre din, bu yanılsamayı mükemmel biçimde gerçekleştiren bir ideolojidir. Toplumsal gerçekliği veya onun özünü insanların dışında oluşan bir maddi gerçekliğe indirgeyen pozitivist yaklaşım için ideoloji, insanın gerçekle barınabilmesi için ortadan kaldırılması gereken bir yanılsamadır.

Halbuki biraz önce belirttiğimiz üzere, ideoloji, tüm simgeseller gibi, sadece bir yanılsama değil, aynı zamanda bir oluşum sürecidir. Toplumsal olgular insanların irade ve tasarımlarının ürünüdürler. Bu irade ve tasarımlar dışında yer alan başka bir “maddi” olguya dayanmadıkları için, toplumsal olgunun oluşması, bu olgunun tasarlanması ve en az bir kişinin iradesine dayanmasını gerektirir. Gerçek olarak değerlendirilen bir olguyu insanların anlayabilmesi ve onun başka olgularla bağlantısını kurabilmesi için bir evrensel anlamlar bütününe, yani bir söyleme ihtiyaç vardır. Evrenselliği en azından bilkuvve içinde taşıyan bu söylem, anlamlandırdığı olguları bir düzene sokar ve bunların arasındaki ilişkilere bir bütünlük kazandırır. Yoksa toplumsal olgular kendiliklerinden bu bütünlüğe varamazlar, yani kendiliklerinden toplumsallaşamazlar. Çünkü eylemle düşün arasındaki ilişkiyi, alışverişi mümkün kılan ve düzenleyen egemen simgeseldir. Ama demek değildir ki, toplumsal alanda gerçekleşen eylemlerle bu eylemlerin tasarımı aynı şeylerdir. Bu ikisinin arasında her zaman bir fark vardır. Toplumsal ütopyaların esas mekanı işte bu farktır. Başka bir deyişle insanî yaratıcılığın mayasını tasarımın pratikten daha geniş olmasından kaynaklanan fark oluşturur. Buna toplumsal yaratıcılık alanı diyebiliriz.

İnsanların birlikteliklerine bir anlam vermeleri ve birlikteliklerini bu anlam ışığında düzenlemeleriyle toplum oluşur. Bunu daha soyut bir ifadeyle, “toplum” kendini düşünerek var olur diyerek ifade edebiliriz. Böyle bir birlikteliğin tasarlanmadığı durumlarda sözkonusu olan toplum değil topluluktur. Çünkü “toplum” tasarımılanmış bir öznedir. Gerçekliği kendinde değil, onu tasarlayarak var edenlerde yatar. Bu anlamda toplum soyut bir öznedir. Eğer toplumsal pratiğin toplumsal eylemle onun düşünsel plandaki tasarımı arasındaki fark sayesinde gerçekleştiğini kabul edersek, o zaman toplumsal tasarımların yansıttıkları toplumsal pratiklere indirgemeyeceği sonucuna varırız. Gerçekten de topluma anlamını veren simgesel, yansıttığı pratiklerin dışında bir gerçeği, bir anlam kırtısını içinde taşır. Bunu mekanik maddeci yöntemi izleyip sadece yanılısama kategorisiyle çözümlenmek şiddetli bir indirgemeciliğe teslim olmak demektir.

Böyle bir indirgemecilik örneğini, insanların toplumsal pratiklerini her zaman ve her yerde doğal ihtiyaçlarıyla açıklamaya çalışan yaklaşımda buluruz. Aslında hiçbir zaman ve hiçbir yerde kendini salt doğal ihtiyaçların tatmin edilmesine indirgemeyen insan pratiği, toplumsal tasarım ve toplumsal pratikler arasında yatan fark sayesinde var olur. Bunu bize en açık biçimde gösteren örneklerden birisi “çalışma” kavramıdır. İnsan emeğini özgür bir hayvanın “çalışması”yla karşılaştırdığımızda bu ikisini ayıran iki temel fark karşımıza çıkar. Birincisi, insan emeğinin bir amaç ve o amaca ulaşmak için gerekli aşamaların tasarımıyla düzenlenmiş oluşudur. Mimar ve arı arasındaki farkı vurgulayan ünlü örnek, bu olguya işaret eder. İkinci fark sorunsalımız açısından daha anlamlı. Bugün bildiğimiz insanlık tarihinin hiçbir döneminde insanî pratikler yalnız doğal ihtiyaçların karşılanması amacıyla gerçekleştirilmemiştir. İnsanlar ya çalışmaya kudsî bir anlam vererek, ya doğal ihtiyaçları-